

Erfinder nur um ein oder zwei Glieder zurückgeschoben: auch so kommt man zu dem Schlusse, dass der Erfinder ein Syrer war, da es sonst unerklärlich wäre, weshalb das Alphabet in Armenien selbst völlig unbekannt bleiben konnte. An den Bischof Daniel von Bëth Moksājē (Mokk') den gleichfalls der Synode des Ishag a. 410 beiwohnte¹, ist dagegen wohl nicht zu denken, da dieser sicherlich genauer bezeichnet worden wäre. Mokk' war ja eine echt armenische Landschaft und wurde von den Armeniern auch nach dem Frieden Jovians und der Teilung des Reiches zu Armenien gerechnet².

(Schluss folgt.)

Dr. Jos. Marquart

¹ Synodicon orientale, p. 34 = 272.

² Beim Aufstade Wardans hält sich der Bischof von Mokk' zu den grossarmenischen Bischöfen. Eliše Kap. II S. 46.

աղիարեալք մը գործածած է, այսու գրերու հեղինակի մասին մեր յարուցած խնդիրը մէկ կամ երկու անգամ միայն ետ կը մղուի. եւ այսպէս կարելի կ'ըլլայ նաեւ եղբայրացեալ թէ գրի գիւտին հեղինակը ուրիշ մըն էր, ըստ որում այլուզք կարելի չէ մեկնել թէ ինչ բանի համար աղիարեալքը Հայաստանի մէջ բուրրովին անծանօթ կրնար մնացած ըլլալ: Գանիէլ Բէթ Մոկ-սայէի (Մոկայ) եղբայրացորդ, որ նմանապէս 410ին խաչակալ գումարած ժողովքին ներկայ էր¹, կարելի չէ գրերու հեղինակ մտածել, ժամանակէն այս ապահովապէս աւելի որոշ յիշուած կ'ըլլար: Մոկք գուռ հայկական գաւառ մըն էր եւ Հայերէն նոյն իսկ Յովհաննոսի խաղաղութենէն եւ պետութեան բաժանումէն ետքն ալ Հայաստանի մաս կը համարուէր²:

(Վերէն էւս ակտիւ) ԴԿՏ. ՅՈՎՍ. ՄԱՐԿՈՒՄԻՐՏ
Թարգմանն չ. Ա. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

¹ Synodicon orientale, p. 31 = 272.

² Վաղարշ պատմութիւն ամեն Մոկայ եպիսկոպոսը Մեծ-Հայոց եպիսկոպոսներուն կողմնակից կը հանդիսանայ. եւսիւ. Բ. էջ 46:

ՆԱԽԵՐԱՐԵԼ ԿՈՒՄ ԿԵԼԹ-ՍԵՐԵՍԻ

(Հարանոյս-Քիւն-)

Ինչպէս վերն ըսինք¹, ուրիշ են մեր պատճառները, Բանարաբին հետազոտութեամբ կարգաւորվել ենուանի երկու Դպրութիւնները տեսնաք, որ անոնց մէջ ոսկեղարեան եւ ոչ-ոսկեղարեան հաստատներ կան. ահա այս եղաւ զմեզ այս տեսութեան միտք առաջին եւ գլխաւոր պատճառը, որուն հետ սերտիւ կապուած են միւսները: Բարեմ² մենք պիտի ապացուցանենք, որ Անանունի ինչ ինչ հատուածները, որոնք զրբին հազիւ կէսը կը զրաւեն, հատակորտորներն են Ս. դարու մէջ գրուած Հայոց նախնական պատմութեան մը, որուն հինգինակն է ինքնին իսկ Փաստոս³:

Բայց յառաջ քան մեր նիւթին անցնիլը՝ պատշաճ եւ մանաւանդ թէ կարեւոր է տեսնել թէ Փաստոս իրօք գրած է այսպիսի պատմութիւն մը:

II

Փաստոսի Առաջին պատմութիւնը:

Թէ Փաստոս գրած է նաեւ Հայոց նախնական պատմութիւն մը, արդէն մինչեւ ԺԹ. դարի սկիզբները վնասներէ Միւսիմարեան

մեծարգոյ հայրերուն գէթ մէկ մասէն ընդունուած էր. սակայն կարծեաց բազմապիսութիւնը հոս ալ երեւան ելաւ, այն տարբերութեամբ, որ հոս բանասէրները աւելի երկու իրարու հակընդդէմ խմբերու բաժնուեցան. որոնցմէ մին ինչդոյն նկատմամբ հաստատական, իսկ միւսը բացասական պատասխան կու տայ իրրեւ յենակետ ու նենալով այն չապացուցուած ենթադրութիւնը, թէ Փաստոս իւր պատմութիւնը կը գրէ լոկ իրրեւ շարունակութիւն Ագաթանգեղոսի պատմութեան: Վերջին կարծիքս՝ առաջին անգամ Վեհական կերպով արտայայտողն եղած է Neumann. Das erste Buch dieser Geschichte, կ'ըսէ Neumann, wird das dritte genannt, weil der Verfasser sein Werk als eine Fortsetzung des Agathangelus betrachtet wissen will.⁴ Neumannի կարծեկից են Հ. Գաթըր-ճեան⁵, Հ. Տաշեան⁶ եւ քանի մը հոգի ի բաց առնելով՝ անցեալ դարուն վերջին կիսուն բանասէրները: Neumannի կարծիքէն ըստ եռութեան տարբեր չէ Գր. խալաթեանցի տեսութիւնը, որուն համեմատ Փաստոսի Գ—Զ.

¹ Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur. Leipzig 1836. S. 26.

² Պատմաբանականայցք Հայոց, Վիեննա 1895, էջ 93:

³ Փաստոս Բուզանդ, Մատենախոսութիւն, Հանգ. Ս. 1890, էջ 68—70:

⁴ Հմմտ. "Հանգ. Ս. 1911, էջ 564:

⁵ Անանունի իմպագրողին խնդիրը՝ Եւստ. Փաստոսութեան մէջ անջնալիք պիտի մնայ:

Գրպութիւնները Ղ. Փարպեցւոյ ժամանակ
“Ա.—Դ. Պատմութիւն” վերագրեր ունեին¹:

Բայց երկու խմբերէն ալ բացառութիւն
կը կազմեն Ն. մին եւ Նորայր. ասոց կարծիքները
պայմ իրարու հետ կը միաբանին, որ երկուքին
ալ եզրակացման հիմնակէտն է փաւստոսի պատ-
մութեան “Բուզանդարան Պատմութիւնը” վեր-
նագիրը²:

Ստուգել մեզի համար պահ մը կարծես
անըմբռնելի կը մնայ այս քննադատներուն բռնած
ընթացքը, երբ կը մտածենք այն ապացոյցնե-
րուն ճշայ, որոնք պայտաւ եւ մեկին կերպով կը
հաստատեն փաւստոսի Հայոց նախնական պատ-
մութեան գոյութիւնը: Սակայն՝ նկատելով որ
փաւստոսի պատմութեան խորհրդաւոր միտու-
թիւնն է գլխաւորաբար ժամանակը այնպիսի
մեծամեծ պատճառներ են, որոնք կրնան նոյն իսկ
ամենամեծ գիտնականները մոլորցընել, կը ստի-
պուինք խոտովանելու թէ այս մեծ եւ միանգա-
մայն բազմապատկառ քննադատները մեղադրելու
ոչ դիտաւորութիւն եւ ոչ ալ իրաւունք կրնանք
ունենալ:

Այժմ կը մերձենանք ցուցումաբերու-
թեան, այն համատ գիտակցութեամբ թէ՛ ինչ
որ հոս պիտի ցուցնենք, նոր չէ: Առաջին
ապացոյցը կ'առնուր ինքեին իսկ փաւստո-
սի խօսքերէն: “Ի քարոզութենէն Թադէոսի
առաքելոյ, կ'ըսէ փաւստոս, եւ նորուն յե-
լից եւ մարտիրոսութենէն մինչեւ ի կատա-
րումս վարդապետութեանն Գրիգորի եւ իւրոյ
հանգստեան եւ յառաքելապանն Սանատրիդ
արքայէն (ընագիրը արքային) մինչեւ յակամայ
հնազանդեան հաւատոցն եւ ի նորուն հանգստեան
արքային Տրդատայ, զանցեալ իրացն զառաջնոցն

զվարան լաւացն եւ որ զնոցուն հակառակ ընդ-
դիմակաց, այն ամենայն ի ձեռն այլոցն բրեցաւ:
Բայց եւ մեր ի մերում աստ եղաք փոքր ի շատե-
ի կարգի պատմութեան, ոչ զանց արարեալ
թողաք վասն պատշաճ իրաց կարգին: Վասն
զի է ինչ մեր պատմութիւնն որ առաջին է,
եւ է՝ ինչ որ վերջին է, իսկ որ միջին ինչ
եղիւ, այն ի ծնուն այլոցն զրել գրեցաւ:
Բայց զի մի ի միջի պատմութեանս մեղոյ
ընդհատ երևեսցի, հուն մի նշանակեցաք.
զոր օրինակ աղիւս մի կարգած ի մէջ որ-
մոյն շինուածոյ, ի կատարումս ըզվանդա-
կութեանն³:

Փաւստոսի պատմութեան այն հատուածը
անոր ամենակարեւոր հատուածներէն մին է.
ասով գլխաւորաբար կարելի է ձանշալ թէ
փաւստոս իսկապէս ինչ է հայ պատմագիրներու
կարգին մէջ: Ընդհանրապէս միջին կը համա-
րուի այս գլուխը (համա. Հ. 8, 3, 2, անգ. էջ
70 եւ նոյնը՝ Հանգ. Ամ. 1905, էջ 163): Սա-
կայն ասոր բովանդակութիւնը շատ պարզ է.
միջին է անոր համար, որ ասկից այն իմաստը
հանել կ'ուզուի, ինչ որ “Գ. Գրպութիւն”
վերնագրին եւ Գլխոյ առաջին մասին ի միասին
ըմբռնումը կ'առհէ կուտայ, մինչդեռ յետո-
յայ ընդգծուած տողերը կը ցուցնեն, որ իւրե-
ղոյն ծանրակէտը ուրիշ տեղ է: Այս Գլխոյն
բառական թարգմանութիւնը՝ “Թադէոս առա-
քելոյն քարոզութենէն եւ մարտիրոսութենէն
մինչեւ Գրիգորի քարոզութիւնն ու մահը եւ
(կամ՝) առաքելապան Սանատրուկ թագաւորէն
մինչեւ Տրդատ թագաւորին հաւատոց ակամայ
հպատակութիւնն ու մահը հանգիստեան նախնի
քաջաց եւ իարեաց, ինչպէս նաեւ անոցն հակա-
ռարկողներուն պատմութիւնները” ամենն ալ
ուրիշներէն գրուեցան: Այսու հանդերձ մենք
ալ մեր պատմութեան մէջ համառօտիւ մը
դրինք եւ չուզեցինք զանց առնուլ՝ մեր պատ-
մութեան կարգը պահելու համար: Ղաւսն
զի մենք ունինք առաջին պատմութիւնն մը
եւ վերջին պատմութիւնն մը (եւ կամ՝ մեր
գրած պատմութիւնները՝ առաջինը եւ վերջինը
են) իսկ միջինը ուրիշները գրեցին: Բայց
որպէս զի մեր պատմութեան մէջ ընդհա-
տուութիւն չմտնէ՝ նման որմի շինուածքին
մէջ եղած աղիւսակարգի մը՝ անոր ըզ-
վանդակութեան ամբողջութեան համար
նոյնը կարճաճօտիւ նշանակեցինք⁴:

¹ Ղազար Փարպեցի եւ Գրիգոր Նորին: Մոսկուս
1888, էջ 116:

² Նշելու անկախ Գր. խալաթեանցին (Հանգ. Ամ.
1902, էջ 190—191) այսպէսով է նաեւ Ստ. Սարխանցի.
Zeitschrift für armenische Philologie I. S. 64—67.

³ Ի միջի կարծիքն է թէ “Բուզանդարան” բառն իմաստը
կը ցուցնէ, որ Փաւստոս ըստի մը ազգաց պատմութիւնը
ամփոփած էր իւր գրութեան մէջ, որ երեք մասի էր բաժ-
նուել. Հայ թարգմանիչը առաջին երկու մասերը թողւել
թարգմանած է միայն այն մասը, որ “Հայոց Պատմութիւնն”,
էր. Collection des historiens de l'Arménie. Par
Vict. Langlois. Paris. MDCCCLXXII, p. 205—206.
Նորայրի կարծիքը ասկից պիտի կը տարբերի, որ կ'ըսէ:
“Բուզանդարան, բառն եւ “պատմութիւնը, յոգնակի
էնս” կը ներքն ենթադրել թէ նախնաբար երկու կամ
երեք զանազան Բուզանդացի մասնազգայաց պատմութիւն-
ներ ամփոփեալ էին ի միւս մ տփի . . . եւ օտար ոմէ հմ-
նած է այս տփն միայն զԳ. զԴ. զԵ. Գրպու-
թիւնս, քննասեր Ա. էջ 21—22”:

⁴ Փաւստոսի Բուզանդացւոյ պատմութիւն Հայոց
Ս. Պետերբ. 1883. ԳԼ Ա.:

1. Փաւստոս չ'ըսեր թէ Ա. եւ Բ. Դպրութիւնները ուրիշները գրած են եւ ինքը անոնց իրեւնաւորութիւն կը յաւելուի Բ. — Զ. Դպրութիւնները, այլ թէ Թադէոսի եւ Գրիգորի ժամանակամիջոցին վրայ ուրիշները արդէն գրած ըլլալով՝ ինք անոնց վրայէն Համառօտի պիտի անցնի, ոչ թէ իրեւն նախապատրաստութիւն իւր իսկ պատմութեան, այլ որպէս զի իւր պատմութեան մէջ ընդհատութիւն չ'ընտելանէ։ Արդ ընդհատութիւնը կ'ենթադրէ ինքեան յառաջընթաց մը եւ Հետեւորդ մը, զորոնք իրարու հետ միացընելու համար միջնորդակի մը պէտք կայ, ուրիշն մեր ինքզնին մէջ այս միջնորդակն է Թադէոս-Գրիգորեան ժամանակամիջոցը։ Փաւստոսի այս յայտարարութիւնը միայն բաւական է թէ Neumann-ի կարծիքներուն եւ թէ այն բանասիրաց կարծիքը իրեւն անհիմն ցուցընելու, որմը բայտը ինչպէր «Բուզանդական», բառին իմաստով կ'ուզեն լուծել, Նորայր Բուզանդացւոյ բառէս եզրակացուցածը շատ բնառցածոսիկ եզրակացութիւն մըն է, ուստի եւ զայն այժմէն իսկ ինչպէս գուրս հանելու է։ Գալով Էմիլի մեկուսիւն՝ կ'ըսենք, որ եթէ Գաւառսի Ա. եւ Բ. Դպրութիւնները ուրիշ ազգայն պատմութիւններ ըլլային, այն ատեն Փաւստոս պէտք չ'ունէր ըսելու, թէ Թադէոս-Գրիգորեան ժամանակամիջոցը համառօտ մը պիտի լիներ, որպէս զի պատմութեան մէջ ընդհատութիւն չ'ընտելանէ։ Վասն զի այն ատեն Ա. եւ Բ. Դպրութիւնները իրենց տարբեր յիշումով Գ.—Զ. Դպրութիւններուն հետ պատմական ներքին կապակցութիւն մը չ'ունենալով՝ ընդհատութեան ալ տեղի չ'էր։

2. Փաւստոս կը յաւելուի. «Վասն զի մեր գրած պատմութիւնները առաջինը եւ վերջինը են, իսկ միջինը ուրիշները գրեցին ։ Որ է ըսել։ Փաւստոսի կողմանէ Միջին պատմութեան համառօտի յիշուելուն պատճառն այն է, որ ինքը Հայոց Առաջին եւ վերջին պատմութիւնները գրած ըլլալով՝ կ'ուզէ զանոնք Միջինոյն յիշատակութեամբը իրարու հետ միացընել։ Գորդեան հանգուցին ծայրերը ահա այս փոքրիկ հատուածին մէջ են. իսկ նախընթաց եւ հետեւորդ խօսքերը մեր հանգի պարզապէս միջնորդական կամ երկրորդական նախապատմութիւններ են։ Ըստ այսմ՝ չ'ենք կրնար համարու ըլլալ Հ. Ցաշեանի, որ Առաջին եւ վերջին պատմութիւնները կամ լաւ եւս պատմական ժամանակաշրջանները կը բաղձայ ինքնին իսկ Փաւստոսի ներկայ պատմութեան

մէջ փնտնել՝ Վասն զի՝ քանի որ Փաւստոսի Միջին պատմութիւն ըսածը Թադէոս-Գրիգորեան ժամանակաշրջանի պատմութիւնը միայն կրնայ հասկըցուիլ, կը հետեւի, որ անոր Առաջին եւ վերջին պատմութեանց նիւթը կը կազմէին Հայոց պատմութեան նախաքրիստոսեան եւ յետգրիգորեան ժամանակաշրջանները։

3. Փաւստոսի արեւելեան աւելարանութիւնը մեզի ուրիշ տպացոյց մըն ալ կը մտաուցանէ. իւր ըսածը աւելի բնութեան ընկու համար նմանութիւն մըն ալ կը գործածէ, որ միայն մեր մեկուսութեան կը պատշաճի. «Նման որմի շինուածքին մէջ եղած աղիւսակարգի մը.», որմի շինուածքը կը համապատասխանէ ինքնին իսկ Փաւստոսի Առաջին եւ վերջին պատմութեանը, իսկ անոր մէջ եղած աղիւսակարգը, որ որմին երկու շերտերուն հիւսուածքները ամբողջի մը պիտի վերածն, կը համապատասխանէ Միջին ժամանակաշրջանին Փաւստոսի կողմանէ համառօտ յիշուելուն։

Ցայտմ ըսուածներով կարծենք թէ գէթ տնուղակի կերպով նաեւ ցուցըցած կ'ըլլաք, թէ ինչ ըսելու է Հ. Մեծեկեանի այն կարծեաց նկատմամբ, որուն համամաս «Վասն զի ե ինչ մեր պատմութիւն», եւն հատուածը իւր յաջորդ խօսքերով՝ իրեւն ոչ հարազատ ծնունդ Փաւստոսի մտաց՝ անվաւերական համարելու է՝, եթէ նոյն իսկ ընդունինք, որ Փաւստոսի պատմութիւնը Բ. դարէն վերջը նոր խմբագրութեան հնթարկուած է, ինչպէս Ստ. Մայակեան կը հաստատէ (Zeitschrift für armenische Philologie I. S. 67) եւ Գեր. Հ. Մատենիսոսը գէթ չ'ափով մը կ'ընդունի (անդ), չ'ենք կրնար այս ենթադրութեան մէջ այնչափ յառաջանել, որ Գլխայ մը համար կենդանական նշանակութիւն ունեցող հատուած մը ընդմիջարկեալ համարենք։

¹ «Հանգ. Ան», 1905, էջ 163։

² «Հանգէս Հայագիտութեան» (= Zeitschrift für armenische Philologie), Մատենախօսութիւն. Հանգ. Ան. 1902, էջ 168։

³ Fr. Murad իւր Ararat und Masie (Heidelberg 1901, S. 78) գործին մէջ ամբողջ զուիւր յետաւումս կը համարի։ Ոչ մտին այսպիսի միայն կ'ըսենք, որ Երբ հեղինակը ինքն իրեն գէժ մեր ձեռքը ապացոյց կուտայ, երբ այս գլխոյն հետ գրքին գրեթէ կեսը եւ այն է. դուրս մէջ խմբագրութեան կը յայտարարէ, Վասն զի ոսկեգործեան եւ ոչ-ոսկեգործեան լեզուները քիչ մը զանաւորեն կ'ուղեղին համար լաւ տարբերակ են անյաւաղ եզրակացութիւն մըն է այսպիսի դատարան մը այնպիսի բերք մը վրայ, որ ունիւրդեան է։

Թե խնդրոյ Նիւթ եղող հասուածը փաւստոսի մտաց հարազատ ծնունդն է, եւ թէ մեր՝ ամբողջ Գլխէն հանած եզրակացութիւնը անոր ամենաբնական մեկնութիւնն է, կը վկայե նաեւ Պրոֆոպիոս իւր «Վասն շինութեանց» Գ. գրքին մէջ: Խնդրոյն առաւել լրականութեան համար պիտի թարգմանենք տոյն հասուածը, պիտի թարգմանենք նաեւ Նոյն հեղինակին «Վասն պարսկական պատերազմին» Ա. գրքին մէջ եղած հայկական ծանօթ հասուածը. վասն զի մեր կարծիքով առաջնորդաբարձրը որոշելու համար անհրաժեշտ հարկաւոր է երկրորդին ծանօթութիւնը:

Սլ Պատմութիւն Հայոց ասէ թէ Գորսութիւն այնք օրինաց, որ ի վերայ Սնչոյշ բերդին է, լուծեալ ետեւ է Պարսոց օրինակաւ այստեղիկ:

Երեսուն եւ երկու ամս անհարին իմն (սնչոյշտոս) պատերազմ էր երբեմն Պարսոց ընդ Հայոց, յայնժ Ժամանակ թագաւորն էր վերայ Պարսոց Բակուր եւ ի վերայ Հայոց Արշակ յազգէն արշադնեաց: Թեպէտ եւ զերկուսին կողմանն եւս նեղէր տազնապէր երկարութիւն պատերազմին, այլ քան զՊարսիկա առաւել ի նեղ անդեալ էր աշխարհն Հայոց: Այնչափ չգտաւհէին իրերաց, մինչ զի ոչ որ ի նոցանէ համարեալէր գեպանադնաց առ թշնամին լինել: Բայց զայնու Ժամանակս զեպ լինէր Պարսոց պատերազմը ընդզէմ՝ այլոց բարբարոսաց, որ ոչինչ հեռի էր թագմանացն Հայոց բնակէին: Եայնժամ Հայք զի զիւրեանց առ Պարսիկոց զբարկանութիւնն եւ զցանկութիւն՝ խաղաղութիւն ընդ նոսին առնելոյ՝ ցուցանեցին. հաստատեալ սահմանեցին խաղաղ, գնալ ի սահմանս բարբարոսաց: Ապա ուրեմն յայտ արարեալ զհորհուրդ իւրեանց Պարսից՝ յանկարծախի յեղափոխումն Ժամանակի յարձակէին ի վերայ բարբարոսաց եւ անխոր գամնայն հասակ՝ զայր եւ զկին, առ հասարակ ընդ սուր հանեալ կոտորէին:

Չայս իբրեւ լուսա Բակուր արքայ, կարի ուրախ եղեւ եւ առաքեալ գամնալ ի բարեկամաց իւրոց սխորի բարեկամութեան կողմ զԱրշակ առ ինքն ի ժողով հայտութեան խաղաղութեան: Իբրեւ գնաց Արշակ արքայ, մեծախառ մեծարանք եւ սիրով ընկալաւ գնալ Բակուր, եւ որպէս զեղբայր իւր եւ հնաւասար այնպէս կալաւ զնա: Ապա ստիպելով բռնադատեաց զնա երկունջ զերդումն հաստատութեան, երդուեալ եւ ինքն՝ հաստատեցին, զի յայնժ հնոս Պարսիկը եւ Հայք ի մէջ իւրեանց պահեացն զփոփոխ բարեկամութիւն եւ սէր եւ զնախկից միմեանց լինիցին, յորժամ պատերազմ ինչ առնէն ի միջի կայցէ: Ապա արձակեաց զնա ի Հայս:

Եւս ոչ բազում Ժամանակաց ազգ առնէին Բակուրայ, եթէ նոր ինչ մեքենայս մեքենայէ Արշակ ընդզէմ քո: Իսկ Բակուր պատրեալ ի բաշինջ կարեւոր ինչ գործաց պատանաւանս զիս ի հորհուրդ հրաւրէր: Չյայտալէր Արշակ, զի ունէր ընդ իւր հայ մարտիկս եւ զվասակ, որ վասն

արութեան եւ քաջութեան եւ առանձին իմն իմաստութեան եւ պարապետ բանակին եւ խորհրդակցան արքունական ժողովոյն կարգեալ էր: Եայնժամ իսկ եւ իսկ զերկուսին եւս՝ զԱրշակ եւ զվասակ, դառն բանիւք նախառեք Բակուր, կատարեալ յերեսան հարկանք զարհամարհութիւն երգմանն, զոր հաղկ թէ երգուեալ էին, անդէն իսկ եւ իսկ ի բաց կալ ի նմանէ խորհէին: Ժխտել Ժխտել Արշակ մեծաւ հաստատութեամբ՝ զամբաստանութիւնն, հանդիմալ այսու ամենայնիւ անդէն ի սկզբանն տայր զնոսա ի պահեստ:

Ապա հարց եւ քնին առնէր, խնդրէր, հարցանէր զմզմ թէ զինչ ինչ վճիռ հրատանել պարտ իցէ զնոցանէ: Իսկ մոզքն, քանզի անխառ իմն է, առէին, դատապարտել զայնոսին, որք եւ զոգորն յանձնաց ի բաց յերէին եւ ոչ յայտնապէս դաշնակից նոցա երեւէին, հնարս հնարեցան, որով ստիպեցին Արշակ անձամբ գանձել դատապարտ առնել: Հրաման տային հոգ յերկուսնց ի յատակն արքունական խորանին, զինչն առեալ յերկէն Պարսից եւ զինչն ի Հայոց: Կատարեաց թագաւորն զոր ինչ հրամայեցին: Եայնժամ մոզք կախարդեալ յխորանն, ասեն ցեաղաւորն պարտ է քեզ յայնժ ի նմին իսկ խորանի այսր անդր ճեմել ընդ Արշակայ եւ ճառ առեալ խոսել զսուտ երգմանն եւ զփառանութեանն: Այլ հարկ է զի մեք եւս առնէին ի լեցուք անդէն ի խոստ: զի վկայք լինիցինք ամենայն բանիցն, որք յերկուսնց կողմանցն լինիցին: Եայնժամ Բակուր եւս անել զԱրշակ ի խորանն եւ ինքն երթեւեկիս առեալ ճեմել սկսաւ: Ինչ ընդ նմա ընդ խորանն եւ ամիպէր հարցանէր թէ ընդէր ընդզէմ՝ հաստատութեան ուխտին փորձէր յանհարկան աղէտս փառազի կործանել եւ զՊարսիկս եւ զՀայս: Ետեւան յիրան լինէր Արշակ եւ մեծամեծ ուխտիւք գնան իւր իբրեւ զհաստարարմ ծառայ Պարսկուրայ խոտովանէր, զորպէս Ժամանակս ի պարսիկ հողոյն վերայ էին եւ խոսեցան: Այլ այն ինչ ընդ մէջ բանիցն ի միջոց խորանին հասանէր եւ զհայապատանս կիսել սկսանէր, անդէն առԺամայն՝ չգիտէ յորպիսի զորութեան բռնադատեալ զնոյն բանն ի Ժպհուութիւն ամբարաւանութեան շըլքէ եւ անհաղին իմն սպառնալիս պատռայր Բակուրայ, եւ պարսիկ որեւոյն, յայտ արարեալ թէ ոչ երբեք մոռանայր է զԺամանակն, զորս հասուցին, վրէժս ընդ նոցա հաստուցեցիցէ վաղվայակի, յորժամ անդ իւրայ անձինն լինիցի: Այսպէս ցործափ Ժամանակս թէ ի հայ հողոյն վերայ էին, զյայտալիս բարբառէր գալանաբեալ վարազանցեալ միջեւ անդրէն յետս գարձեալ ի պարսիկ հողն մտանէր: Քանզի աստէն նոյնպէս յայլ ձայն չըլքէր, զպաշտատանն ծառայի ի ձեռն առեալ աղիորտով ձայնիւ բանս առ Բակուր բարբառէր: Եւ յորժամ ի հայ հողոյն վերայ հասանէր, դարձեալ ի նոյն պատռալիս գաւառայր, այսպէս ստեպ ստեպ ընդ երկուսին կողմանն եւս շըլքեալ զոր ինչ ունէր ի սրտի իւրով գամնայն յարապետ թափեաց: Ապա ուրեմն դատապարտեցին զնա մոզք իբրեւ զուխտանեց զ երկուսնց գրուած: Եայնժամ հրաման տայր Բակուր հանել զմարմն վասակայ եւ տիկ արարեալ ընուլ խոտով

եւ ապա կանխ վարարարներն ծառայ իմեքէ, իսկ զԱրշակ խաղաղացանեւ յԱնյուշ բերեք, զի այնպէս իմն խաղաղեք թէ չունի ինչ իրաւանք զայր որ թագաւոր արեանն ահաւորաբար յարեւն արկանել:

Ի գաւ միտայ ամին՝ այր մի Հայացի ի մահւրիմ բարեկամացն Արշակայ եւ ի թուայ այնոցիկ, որք զնորոյ զհետ գնացեալ էին ի Պարս, խաղաղ գնաց ընդ Պարսիկն ի պատեմարդ՝ զոր մղելոցն էին ընդգէմ բարբարոսաց: Եւ քանզի տաալի աշաղ իսկ Բակուրայ արքայի մեծամեծ քաջութիւնս գործեաց եւ պատմաւոր Պարսից յաղութեանն եղեւ, յետոյ ուրեմն կոչեցեալ առ իրեն, առեց ցնա թագաւորն, խնդրեաց ինչ յինն, զինչ եւ խնդրեցես, տաց եւ ոչ արգելից: Իսկ նա զայս ինչ միայն խնդրեաց, տացի ինն, առեւ, հրաման, զի երբեք ծառայեցից Տաւոս իմում Արշակայ մի որ մշտ որդես եւ հաճոյ իմում կամացն իցէ: Որչափ գործանաց այնչափ ծանր էր թագաւորին հարկաւ լուծանել զայնչափ հնազոյն զորենս, այլ զի մի զխոստմամբն անցանիցէ, հաճեալ հաւանեցաւ ընդ խնդիրն: Եայնժամ զթագաւորական հրովարտակն ի ձեռքի մտեալ յԱնյուշ բերեցն ուղչն տայր Տեառն իւրում Արշակայ: Անգնն գիրկս արկանէին զմիմամբք եւ ի քաղցր յարստութեւ հարեալ զանցն նորա սղարային, զի զհայկ հաղ թէ կարալին քակել ի միմանց: Եւ իբրեւ յարստութեւ անոր խոնջեալ վատապիտեւ սակաւիկ ինչ սիրովէին, անգնն յարուցեալ լուգացոյց հայն զԱրշակ, զամենայն ինչ մշտի կրտսալ յարարեալ եւ զքեցեղացեալ նմա պատմութեան թագաւորականս, բազմեցուցանէր զնա ի բազմականին: Եայնժամ Արշակ արքայ ըստ առաջին տպութեանն ընդունէր յենթիւրի, որ անդն կային: Եայնք ի ամեն ընթերիս ի վերայ բաժակացն բազում ինչ բանք ի միջն անցնէին, որովք զուարճանայր զուարթանայր Արշակ, եւ այլ բազում ինչ էին ի միջն, որք կարի իսկ ուրախ առնէին զնա: Մեծ էր արդարեւ քաղցրութիւնն, զոր ճաշակէին խոսակից ընդ միմանս լեւալ՝ մինչ զի մինչեւ ցգիւղերն երկարեւն ձգեն զինչնայն: Հազեւ միկնէին ի միմանց մեծաւորք ընթերցան հնչողութեամբ լսեալք յԱղագեանց: Ապա ուրեմն՝ սանն թէ կցէ ասացեալ Արշակայ, անէք ինչ երբեք զմուս: Թէ յետ զայսպիսի եւ զայսպիսի քաղցր եւ ցանկալի որ ընդ ցանկաւոյն ի մէջ մահապանացն անցնացանկոյ տա: Կաւեն կամաւ կրկնեմ զվիշտա տառապանաց կենաց իմոյ: Զայր ասացեալ՝ զգնական, զոր կամօք ի սեղանայ անոր առեալ էր, եհար ի քոր իւրում եւ անգնն ստապեցաւ: Արդ որ ինչ ուսաց զինչն Արշակայ որոյնք ի իմն յայնչ իսկ յաժանիք ընդդէմ՝ որնննք գրեցես որ ձեռնալ իբրեւն է, քաշեալ իւրեւն է՝ Հայոց դատմութիւն (ի զայն 'Արմենիոն սյրգրափ'), շրէ ի քէ անք յիշեալ: Procopius Vol. I. 5. Corpus Scriptorum historiae Byzantinae. Pars II. Bonnæ 1833.

* * *

Թեւ էր երբեմն թագաւոր Հայոց ի նմին ապգէ՝ հաստատեալ ցուցանէ հնոցն պատմու-

թիւն: Այլ իբրեւ Աղբաւոր Մակեդոնացի զթագաւորն Պարսից կործանէր, նուաճել նուաճէին Պարսիկք, սակայն Պարթեւք սպառնալեալ ի բաց կարէն ի ծառայութեանն Մակեդոնացոյ եւ պարտեալ եւ ի բաց վտարեալ զնոսա տարածանէին զինչնաթիւն իւրեանց մինչեւ ցգեան Դիկատ: Հռոմէացիներն Պարսիկք ընդ իշխանութեամբ սոցա ամս հինգհարիւր մինչեւ ցծամանակն, յորում հռոմէացիներն ի վերայ Հռոմիացոցն Աղբաւորք որդի Մամուայ: Եայնմ ժամանակի, որդեւ ասէ ինչ Պարթեւն Հայոց, մի ոմն ի թագաւորացն Պարթեւաց թագաւորեցոյց զԱրշակ զեղբայր իւր ի վերայ աշխարհին Հայոց: Ապա մի գր կործնեց թէ Արշակունիք ի Հայոց անոր սերեալ իցեն: Սոցա զամս հինգհարիւր խաղաղութեամբ պահեցին զեղբայրութիւն ազգաստեղծին իւրեանց: Procopius, Vol. III. De Aedificiis, III. 1.

Առ այժմ մեզի համար անտարբեր խնդիր է թէ Պրոկոպիոսի առջեւ եղած «Հայոց Պատմութիւն»-ը յոռնարէն էր թէ Հայերեն. մեզի համար կարեւորն այն է, որ ինչ որ փաստաւ անկեղծօրէն կը խոստովանի, նոյնը հոս Պրոկոպիոս անվիճելիօրէն կը հաստատէ: Առաջին կտորին փաստաւորէ ըլլալուն վրայ՝ ակնհայտ ըլլալուն համար, չեմ կարծի թէ տարակոյս կարելի ըլլայ հանել: Ուրեմն խնդրք զխաւարաբար երկրորդին վրայ է: Սակայն երկրորդն ալ չի կրնար տարակուսի տակ ձգուիլ, վասն զի Պրոկոպիոս թէ՛ առաջին եւ թէ՛ երկրորդ կտորին մէջ զընդ կը խաւարէ միեւնոյն աղբիւրք՝ այսինքն Հայոց Պատմութեան մէջ. արդ՝ թէ Պրոկոպիոս Հայոց Պատմութիւն բնեղով չի հասկընար ընդհանրապէս Հայոց Պատմութիւն, այլ գրուած յատուկ պատմութիւն մը՝ հետեւեալ պատմաւորներէն կը տեսնուի: 1. Պրոկոպիոս առաջին կտորին նախընթաց ի զայն 'Արմենիոն Իստորիան իմաստը աւելի կ'որոշէ, երբ ամենեւ զերեք անոր տեղ կը գործածէ «ի զայն 'Արմենիոն սյրգրափ» որ ինչպէս բացատրուի է, գրուած յատուկ պատմութիւն մը միայն կրնայ շնչանկել: 2. Առանց այս կէտին ալ Պրոկոպիոսի խաղբերը յիշեան ուրիշ մեկնութիւն մը բացարձակապէս կը մերժեն, «ἀπαλὸς δὲ ὁ τὸν 'Αρμενίων Ιστορία φησὶ (De Bello Persico, I. 5). — τὰ μὲν οὐκ κατὰ τοῦτον δὴ τὸν 'Αρσάκην ἢ τὸν 'Αρμενίων σὺργγραφῆι λέγει ταύτην ἥπερ ἐρρῶσθι, κερχωρηθέναι καὶ τὸν νόμον τότε ἀμφοῖν τῶν λήθους φρουρίων μεμυσθαι (անգլ.). — ὥσπερ ἢ τὸν 'Αρμενίων Ιστορία φησὶ (De Aedificiis III, 1), ամաք միայն գրուած պատմութիւն մը կրնան ակնարկել: 3. Գրական ուրիշ զօրաւոր ապացոյց մ'ալ ունինք. փարպեցոյ արժանա-

Հաստ վկայութեան համաձայն փաստոսի պատմութիւնը Ե. դարուն մէջ կ'անուանուէր Հայոց Պատմութիւն = τὸν Ἀρμενίων ιστορίαν քարպեցւոյ այս վկայութեամբ ոչ միայն Պրոկոպիոսի հատուաններուն աղբեր նշանութիւնը կը հաստատուի, այլ նաեւ այն թէ Բիւզանդացի մատենագիրը ի թո՛ւն Ἀρμενίων կը գործածէ իրբեւ յատուկ անուն փաստոսի Պատմութեան:

Հ. Գաբրիէան կը կարծէ թէ վերջին հաստածին Արշակով՝ Պրոկոպիոս խոսքով Ա. Տրդատին (Գ.) հայրը կ'ուզէ մատենել ընել (Տիեզ. Պատմ. Բ. Հտ. էջ 179): Սակայն՝ ինչպէս լաւ դիտած է արդէն Հ. Տաշեան (Հանգ. Ամս. 1890, էջ 89) յաջորդ խօսքերը այսպիսի մեկնութիւն մը անկարելի կ'ընեն: Այսպիսի մեկնութիւն մը՝ նոյն իսկ առանց յաջորդ խօսքերը նկատողութեան առնելու՝ անհնար է ընդունել. վասն զի՝ «Եայնմ ժամանակի, մի ոմն ի թագաւորացն Պարթեւաց թագաւորեցոյց, եւն խօսքին «Եայնմ ժամանակին», այս պարագային պիտի նշանակէր ձիւտ այն ժամանակը, յորում Պարթեւաց Պետութիւնը կործանեցաւ»:

Պրոկոպիոս հոս կը խօսի առաջին հայարշակունի թագաւորին վրայ. եւ անոր ժամանակն ալ մերձաւորապէս կ'որոշէ, երբ կ'ըսէ. «Սքեա զես հինգհարիւր խաղաղութեամբ պահեցին զեքսայութիւնն ազգատոհմին», Ուստի եւ յառաջ՝ եւ նաեւ Քրիստոսէն յառաջ երթալու է. այն ատեն՝ Պրոկոպիոս իւր այս հաստածին մէջ կու գայ կը միանայ խորենացոյ եւ Անանունի հետ, այս առարկութեամբ որ անոր «Արշակ, խորենացոյ քով կ'ըլլայ՝ Վաղարշակ՝ իսկ Անանունի քով նոյնպէս «Արշակ», Ընծերկոյղին կը ձգենք փաստոսի Ա. Գլխուն եւ այս եզրակացութեան համեմատութիւնը՝:

Կարծենք թէ այլ եւս պարզ է թէ ինչո՞ւ փաստոսի Պատմութիւնը «Գ. Գաբրիէան, ով կը սկսի: Փաստոսի Առաջին Պատմութիւնը կը պակսի. ահա այս է անոր միակ պատճառը: Ի հարկէ Եղիշէ Մատթեան իւր «Փաստոս Բիւզանդին» մէջ՝ այն կարծիքը յայտնած է թէ փաստոս իւր Հայոց նախնական պատմութիւնն ալ այս «Գ. Գաբրիէան» տակ ամփոփած էր, բայց ապահով ենք, որ Ե. Մ. այս կարծեաց պիտի չյանգէր, եթէ միտ զներ, որ փաստոս

Առաջին Պատմութիւնն ըսելով կը հասկընայ Գիրք մը ձիւտ այնպէս, ինչպիսի է վերջին Պատմութիւնը:

Մեր առջեւը դժուարութիւն մը կը հանեն Գր. խաղաթեանց եւ Ստ. Մախրատեանց, որ է քարպեցւոյ այսպիսի գրութեան մը գոյութեան ազդեցութիւնը եւ անոր կողմնէ փաստոսի «Գ. Գաբրիէան», Բ. Պատմութիւնն յորը ընդունու. Սակայն այս դժուարութիւնը կը մնայ ըրէ դժուարութիւն, փաստի ոյժ չունի բնաւ. վասն զի քարպեցին փաստոսի ոչ անձին եւ ոչ իսկ գրութեան վրայ իրական ծանօթութիւն ունի. ինչ որ կ'ըսէ անոր անձին եւ գրութեան մասին, ըրէ ենթադրութենէ անդին չեն անցնիր: Հետեւաբար որովհետեւ քարպեցին փաստոսի «Գ. Գաբրիէանը», Բ. Պատմութիւն կ'անուանէ, ասկից փաստոսի «Գ. Գաբրիէան», Ա. Պատմութիւնն եղած ըլլալը չի հետեւիր: Քարպեցւոյ փաստոսի մասին տուած տեղեկութեանց այն աչքով նայելու է, որով՝ սովոր ենք նայիլ անոր Ազատագրելոյ մասին տուածներուն. ինչպէս Հ. Տաշեանը ցուցնէ (Հանգ. Ամս. 1890) ներկայ Ազատագրելու 450—460 ի միջոցին գրուած է, եւ սակայն թէ քարպեցւոյ Ազատագրելոյ մասին ըսածներուն ճշգրտօրէն հետեւիլ ուզելիք, ստիպուած պիտի ընդունենք թէ ներկայ Ազատագրելոյ խմբագրութիւնն չէ. մինչդեռ նոյն Մեծ. Հայրը եւ ուրիշները անոր խմբագրութիւնն ըլլալը բաւականն աւելի ապացոյցած են:

Այս ըստածներէն եթէ կարելի է հետեւութիւն մը հանել. այն ալ այս է. փաստոսի առաջին Պատմութիւնը՝ այն ատեն երկրորդէն արդէն բաժնուած էր: Այս հետեւութիւնը բնաւ իսկ զարմանալի է ան տարրինակ պիտի ընեալ անոնց, որոնց ծանօթ են մեր ազգին Ե. դարու գլխաւորաբար վերջին կէսին քաղաքական, եկեղեցական եւ մատենագրական պատմութիւնները: Ղազար այնպիսի ժամանակ մը կ'ապրէր, որ թէեւ Մաշտոցներու եւ Սահակներու ժամանակէն շատ հեռու չէր, սակայն կրօնական եւ քաղաքական աննդհատ պատերազմներու պատճառաւ, այնչափ փոխուած էր, որ կարծես անոր հետ անաչտութիւն մը չունէր: 50 տարուան մատենագրական անշարժութիւնը միայն՝ շատ բան մեր առջեւ կրնայ պարզել. Այսպիսի աղետալից պարագաներու մէջ ով գիտէ ինչ անցքերու հանդիպեցաւ փաստոսի Առաջին Պատմութիւնը, որ Ղազար իւր ունեցած Ձեռագրին մէջ չգտաւ....:

1 Հմեմ. այս մասին նաեւ Ն. Արշակ. Наказная история Арменіи. էջ 30—32. եւ Ե. Թ. Գլխուն. Արարատ 1901. էջ 525. Die Anfänge, S. 11—12.

Սակայն իբր ուրիշ տեսակետով ալ կրնանք նկատել. կարելի չէ՞, որ հայ մասնագիրը անձամբ բաժնած ըլլայ երկու զատմութիւնները: Այս կէտը շատ հաւանականութիւն կը ստանայ, եթէ մտադրութեամբ ընթեռնուիք փաստոսի "Նախագիտելին", եւ Ա. Գլուխը՝ առանց սակայն զանց առնելու անոր վերագրելը:

Ինչու փաստոս Գ.—Ա Գլուխներն չհամար առանձին յառաջարան մը գրած է, ինչու այս յառաջարանը Ա. Գլխոյն բովանդակութեան չէ համաձայնի եւ կամ՝ ինչպէս "Գ. Գլուխութիւն" վերագրին տակ "Սկիզբն", եւ "Ա. Գլուխ", բառերն կրնան կենալ. ասոնք վերջին տեսակետով մտադրութեան շատ արժանի կէտեր են, որոնց մասին սակայն ուրիշ առթիւ:

Ստալց եւ, փաստաբան զատմութեան նախնականը՝ ինչպէս յետոյ պիտի ցուցնենք, ուրիշ լեզուաւ ըլլալուն՝ մեր ցայժմ բաժնեները այնչափ վճռական չեն, որ կարենանք ստուգապէս եզրակացնել թէ փարպեցեայ ժամանակ անոր Առաջին զատմութիւնը հայերէն լեզուաւ կար եւ փարպեցեայ ալբաներ վրայած է. Սակայն ինչ որ ցայժմ ըստածներով չենք կրնար հաստատել, Անանուի հաստատել պիտի տայ:

(Երևան—Երև.)

Հ. Ս. ՄԱՅԻՍԻԱՆ

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՒՆԵՐԻՆՈՅ

(Երևան—Երև.)

Է.

Գ. ՀՈԳԱՐԱՆԻՍԻԱՆ

1864—1872

Մըրըրը Անտոն պէյ Ատենապետ
 Զորանը Գրիգոր
 մարտան (Միսկի) Յարութիւն
 Կեօշեան Փողոս
 Սպարտակ Պ. Միքայէլ
 Ուրդուրը Անտոն
 Սանդալեան (Զաւարթը) Գրիգոր
 Կեօշեան Յովաննէս
 Սիրմէլեան (Թօփալար) Յովսէփ
 Միսապեան Փրան (Աղա Պէյ)
 Խորասանեան Յովաննէս
 Թօփալարեան Մետրոս

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Կարի արգիւնաւոր է այս Հոգաբարձու-
 թեան պաշտօնավարութիւնը, վասն զի ոչ միայն
 իրեն նախորդէն գոյացած պարտքը ազգ. հան-
 դանակութեամբ մէկ տարուան մէջ մեծ մասամբ
 կը հատուցանէ, այլ եւ մեծ զարկ կու տայ
 Ս. Յակոբայ ներքին բարեկարգութեան եւ անոր
 կայունացը յաւելման, ինչպէս յայտնի կ'երեւայ
 1866, 7, 8, 9 տարիներուն հաշուոյ տեղեկագիր-
 ներէն, որոնց պատճէնը Նոյնութեամբ յառաջ
 կը բերենք:

Պարագրախանէ խառնէր իշխն իթթի-
 խաղ վէ թէշէպիւս օլունան ուսուլ վէ պաղի
 թէշէպիւսը սեմէրէսի օլարաք պու սենէնին
 մետարիֆաթը սենէի սաղաքա նիսպէթին խա-
 լըան նոքսան օլմուշ, վէ պունուն ըլա պերպպէր
 Ս. Յակոբ սեմէրէսի օլան պիշարէկանըն օլմու-
 մաք, եմք վէ եմֆաթ կիպի իթիթիւնը
 պիւ ուսուլ մախուսէ թախթիւնալընարաք,
 պունարըն միւլիւն մէրթէպէ իսթիխաթիւնարը
 կէպէթիլմէքտէ պուլունմուշ, վէ ինչարաւա
 մուաֆֆաթ օլունան խաթթիսանէ վէ էնգախա-
 նէնին լուսուր վէ նոքսանարըն պու սենէ
 1866 իմըմ վէ էնգախանէյէ պիւ նէֆէր էն-
 գաճը թային օլունարաք, տախիլի խաթթիւնարըն
 էնգալարընտան պաշիա խաթթիւնէ միւրաճաթ
 իտեն ֆալլարըն կէթիթիլմէքտէ իթիթիւնար էն-
 գախանէի մէջքիւրտէ քեաթիլմէ թանգիմ վէ
 եհասպընա մէճանանէ թէպիմ օլունարաք,
 վէ խաթթիսանէի մէջքիւ թըպապէթիւնի պու
 սենէ Տըթթ Թոմազո պիւ մաշ քապուլ
 իլ՝ իթայի հիւսիսի միմուրիթէ կլէմիշ, վէ իշ-
 պու 67 սենէի իլին միլէթիլմէքտէ անըպպալը
 խաթթիսանտէն Տըթթ Գուրիճան մէջքիւ
 խաթթիսանէնին թըպապէթիւնի պիւ մաշ
 քապուլ իլէ ինքայը միմուրիթէ կլէմիլմէքտէ
 միմուրիթէ իթաթէ օլունարաք միւսիւլիւ 110
 նէֆէրտէն իպարէթ օլան ֆուքարէ սիւպիան
 մէքթէպիւն Ս. Յակոբ նալը վէ սիւպիանը
 մերուսի մէվաւտէնին միւսթայիլարէնտէն
 չիմիլիթ հալտէ 40 նէֆէր թէֆէրէ վէ օսման-
 լըան պուլաք իշխն հօճա թային օլարաք մե-
 տարիֆի վաքալարըն իլէ թախիլի իլիմ վէ
 թէրպիլմէքտէն իսթիթիւնաթէ իթիթիւն վէ էրու
 թայիլարէնտէն էրալար աճիլ էթիլմէ օլան
 միլէթիլմէքտէ 125 նէֆէր պիշարէկանըն տե-
 լէճէի վիճուպտա օլան սեֆայէթիլմէքտէ կէօրէ
 պալաթա մետուր մէլպուլ չէհիթէ սիւրէթիլ իլէ
 պա տէֆէթիլ իլթա օլունմուշ վէ մաշիլմէ էօհ-
 թէի աճիլանէմիլ օլան ֆուքարախանէնին
 պալլըմա իտարէի պա տէօրթ մաթտէտէն
 իպարէթ պուլունմուշ օլունարաքտան պունարըն
 աճիլաք հաթիլարէնին մուխթաթա պէլախիլի
 իտարէիաթէի մէջքիւրտէ պալաթա կէօսթիլ-
 տիլի վէշէ իլէ 50,980 զը. պարմու քալար վէ
 պունուն 24,100 զը. իթիլմէքտէ նոքսան պըլլը
 քեալար օլապ պունարըն Ս. Յակոբութէ
 քիթիլմէքտէ իլին ֆայիլարէի նաֆարալարըն մու-
 քապիլ թուրքիւնարա օլունար, վէ 17,880